

ПРИЛОЗИ

Др Драгољуб С. ПЕТРОВИЋ*

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ КАО ИСТОРИЈСКА ПОЈАВА

У историјским токовима социјалног, политичког и културног развоја Србије појава личности Светозара Марковића била је од изузетног значаја. До те мере да ту личност, особу можемо назвати појавом. И то - због њене величине - историјском. Није случајно, да пођемо од можда бизарног примера, критерија што се три-четири насеља отимају око тога где се управо родио овај великан српске политичке мисли и културног деловања.

У једном јако ограниченом времену крајем 60-тих и прве половине 70-тих година Марковић је револуционисао и трансформисао политичку, социјалну и културолошку мисао оформљујући читав покрет који у великој мери преображава неразвијену, аграрну Србију у земљу, нећемо рећи великих домета, али можемо - великих прегнућа. То је време друге владе кнеза Михаила, потом намесништва у Србији. А време осме деценије, па и потоње године носе дубок печат утиснут од Светозара Марковића и његових социјалистичких следбеника. Историју, те и нашу националну, ваља одређивати и периодизирати према крупним појавама, радикалним променама, или креативним личностима, а не према владавинама монарха две династије, Обреновића и Карађорђевића.

Светозар Марковић је за неколико година свог деловања потресао чиновничко-бироократску Србију. Ненадмашан критичар бирократског антинародног система и завојевачке спољне политике Кнежевине Србије. На њу се као такву обрушавао са енергијом на којој би му позавидели у свету познатији Волтер или Маркс. Можда је зато сагорео до своје 29. године.

У својим радовима Марковић изражава ставове који се разликују

* Аутор је научни савјетник у Институту за новију и најновију историју Србије, Београд.

од концепције не само званичне начертанијске монархије већ и од либералне интелигенције, која није досегла ниво програмског захтева за радикалном променом друштва, односа пре свега на унутрашњем плану. Он је инсистирао на суверенитету народа, његовој самоуправи као начину вршења послова у сфери друштвено-политичког живота, на пуној демократији, социјалистичкој демократији. Која, додуше, није остварена ни у нашем, XX веку.

У свом времену Марковић је заорао крупну бразду нових социјалних, политичких и културолошких погледа у србијанском друштву. Он је пропагирао национално ослобођење, али је пре свега инсистирао на друштвеном преображају, унапређењу друштвено-политичког поретка. Карактеристична је његова иначе бриљантна критика "Велике Србије", који је термин иновација Марковића. Ту концепцију разара тако стручно да од ње не остаје "ни камен на камену". У критици овог концепта који ће још дуго захватати кругове српског друштва у његовом, као и нашем XX веку, он досеже до видика називаних визионарским.

"Народ би изашао из борбе за Велику Србију сиромашнији и разоренији но што је сада, а остао би опет окружен истим непријатељима којима је окружен, и још одозго добио би за непријатеље и своју браћу Бугаре. Велика Србија морала би куповати пријатељство у непријатеља понижењем и жртвовањем интереса свог народа, морала би све више и више трошити на војну силу, све више заводити централизацију, све више да оптерећава народ разним дацијама (по свој прилици било би и државног дуга), и раније или доцније таква политика морала би завршити каквом спољашњом или унутрашњом катастрофом. Српски народ ван Кнежевине добио би врло мало, а народу у Кнежевини, у Великој Србији, било би много горе но што му је сада у малој Србији."¹

Као заклето непријатељ турске и аустријске империје, Марковић је будућност сагледавао у њиховом рушењу и ослобођењу, али пре свега социјалном, балканских народа. Он је место српског народа видео у добрим односима са суседима са визијом балканске заједнице слободних народа.

На крају капиталног дела "Србија на истоку" су финални резони Светозара Марковића: "Балканско је полуострво мозаик од различитих народа. Највећи су бројем Бугари; затим долазе Срби и Грци скоро подједнако, затим Турци, Арнаути и Цинцари.² Који ће од тих народа пристати да 'анексире' српској монархији? Па рецимо да српска монархија задобије у своју државу и остале Србе, који живе у Аустро-Угарској - па и то је тек мала краљевина од 5 милијуна! Може ли таква држава да присаједини себи више од 10 милијуна других народности? Та то би било нешто са свим налик на данашњу Аустрију или Угарску, што по тврђењу самих српских државника неможе да постоји!" Закључак Марковића је да српски народ треба да иде у револуцију којом би се Срби и други наро-

¹ Чланак "Велика Србија" у: *Сабрани списи Светозара Марковића*, књига 1, Београд, 1987, стр. 111.

² Вероватно је македонске Словене Марковић сматрао Бугарима, а Црногорце за део српске нације. Балкан је етно-национално био до те мере сложен да га је тешко било дефинисати.

ди у Турској ослободили, што би важило и за подручје аустријске империје. Визија великог српског социјалисте је да после револуције слободни и равноправни људи треба да живе у извесним политичким заједницама - савезу општина, или жупанија, или држава "како им најудесније буде".³

Дакле, Марковић прихвата и државу као политичку форму, оквир за живот људи. Иначе он редовно стреми некој друштвеној заједници народа, конкретно на Балкану. Но његова идеја о држави као заједници слободном вољом удружених људи је утопистичка. Људска асоцијација ван државе досад, гледано под крај XX века, није могла да се оствари. Он се негативно односи чак и према федерацији држава. Излаже критици тежње ентитета - хрватског, пољског, чешког за реорганизацијом Хабзбуршке монархије, која би прерасла у савезну државу састављену од историјских покрајина-држава. "Свуда побеђује словенство", констатује Марковић, да би се негативно изразио о "словенској, савезној Аустрији".⁴ Интересантне су побуде извесне словенофобије код једног броја класика социјализма; што наука до сада није истраживала. Кроз пример програма Српске народне странке критикује концепт савеза (федерације) историјских држава, а заговара савез народа. Срби су, наводи, подељени јер живе у аустријском делу - Далмацији са Боком, Хрватској и непосредно у Угарској. Они би у сва ова три дела чинили мањину и не би могли да се позивају на сопствено историјско право. Одр. на право на државу у земљама под аустријском, угарском и хрватском круном.

"Да се реши питање народности у Аустрији у правом смислу, треба разрушити монархију хабзбуршку, која је скрпљена женидбама, наслеђем и разним уговорима и која се држала језуитским лагаријама и грубом солдачком силом. С овим програмом није смела да изиђе у јавност ни једна партија у Аустрији." Уз сву критичност коју с краја XX столећа лако изричемо према резонима Светозара Марковића, ваља му признати изузетну рационалност, дар запажања и способност дефинисања појава, квалитете непоновљиве код савременика, балканских интелектуалаца. Српски великан даље наставља: "Место тога у Аустрији је изнесен неки 'федерализам' народности, који је права накарада од федерализма. Чеси су први изнели такав федерализам. Они желе савез 'народности' у Аустрији, а у исто време траже да се призна 'државно право' чешке круне, међу тим у Чешкој круновини има цела трећина Немаца.⁵ Чеси управо траже савез држава историјских тј. оних држава, које су некада постојале под једним владаром... Такав федерализам траже Пољаци у Галицији и Хрвати; на то би пристали и Маџари, само кад им не би било на путу историјско право хрватско."⁶ Даље се тврди да би таква федерација била назадак у односу на постојећу Хабзбуршку централизовану мо-

³ *Србија на истоку*, Целокупна дела Светозара Марковића, Београд, 1995, књига VIII, стр. 97.

⁴ *Словенска Аустрија*, чланак у Раденику бр. 3, 5. VI 1871.

⁵ У питању су судетски Немци, чији ће проблем да се отвори 70 година касније уочи II светског рата.

⁶ *Словенска Аустрија и српско јединство*, чланак у Раденику 27. и 29. VII 1871.

нархију, што се већ не може прихватити. Марковић је исувише веровао у народну револуцију којом би се све решило. Нестанак Аустрије што је пропагирао није могао да се деси без субјеката рушења, тог нестајања иначе једне европске силе. Известан институционални систем је морао да остане или да се хитно формира који би одиграо улогу гробара те империје. Савез националних ентитета мора да има своју политичку композицију насталу на основу неке постојеће или изведене државно-политичке структуре. У том смислу Марковићева размишљања и прогнозе досежу до нереалних концепата. Међутим, основна његова критика сјајно опсервираних појава и проблема је савршено намењена и разорне је снаге. Отуда моћ идеја младог социјалисте који је за живота а поготову после смрти имао много следбеника.

Марковић није признавао историјска права народа, нити их је делио на државотворне и оне који то нису. Није држао до права "спарјиске" (феудалне) спрске државе на старе српске покрајине. Уместо тога постоји право сада постојећег српског народа да се уједини. Срби Кнежевине Србије и Кнежевине Црне Горе са Србима у Аустрији и Турској. Међутим, како се то ослобођење и уједињење може извршити - питање је на које ни сјајни ум Светозара Марковића, иначе несвршеног студента технике, није могао да одговори. Уосталом, то важи за све социјалисте. Предвиђања будућности се тешко или никако не остварују. А млади социјалистички ентузијаст је, разумљиво, медитирао о будућем свету.

"Ми разумемо потребу да се различити народи скупе да живе заједно у једној заједници. Ми замишљамо и то *време кад ће њресјајии 'народносii, а насјајии 'човечансiivo'* (подвукао аутор - Д. П). Али то време може се спремити само развитком и образовањем разних народа, развитком индустрије и путном саобраћаја и, што је најглавније, мешавином једног народа с другим, као што се десило у Америци и као што се дешава у великим европским варошима. То је стање дакле тек резултат народног развитака. А дотле треба доћи.⁷ "Када резонујемо о утопистичким назорима Светозара Марковића ваља констатовати да он није заговарао шему мисионарске улоге једне класе, пролетаријата, који би децидирано кроз крваву револуцију наметнуо диктатуру, као политички облик владавине, буржоаској мањини. Његова визија социјалистичког преображаја је, у извесним битним обележјима, можемо рећи - умеренија, шире схваћена, ако не можемо да кажемо - реалније.

Марковићево предвиђање да патријархална задруга макар и реформисана може да послужи као основа за функционисање будућег друштва остаје у домену иреалности. Међутим, ваља имати пред очима социјално и културно стање у Кнежевини његовог времена. Огромна већина становништва живела је на селу у породичним, задружним домаћинствима, а постотак писмених према "државопису" био је мали, чак занемарљиво мален! У плејади социјалиста у земљи и свету, њихових идеја и програма, утопизам Светозара Марковића није био изразит. Он

⁷ *Словенска Аустрија*, стр. 115.

се доста реално држао своје средине и времена у коме је живео. Његове социјалистичке идеје изгледају схватљиве и данас. Зато и није генерално негиран у свим круговима и свим временским периодима без разлике до наших времена.

Марковић констатује да је уједињење Срба - револуционарна мисао веома актуелна на Балкану. "Српско јединство" - Срба "из Црне Горе, Далмације, Ерцеговине, Босне, Србије, Аустро-Угарске и др." који "желе да остваре једну српску државу".⁸ Ради се о добровољном удруживању народа на дотичном простору, његовом политичком и социјалном ослобођењу и уједињењу. Тај чин је корак напред у односу на претходно стање у коме је положај народа био неповољнији. Марковић често наводи пример Швајцарске, у којој су припадници делова народа немачког, француског и италијанског задовољни својим положајем у својој држави.⁹ Дакле, има се увек у виду социјално ослобођење, национално је у другом плану, а политичко у трећем, по нужди. Тако схватамо основну Марковићеву мисао.

У културном, многи кажу - духовном - животу историјска појава Светозара Марковића је такође означавала прекретницу у основним поимањима. У књижевности је уместо романтичарског заноса успео да усмери литерарне ствараоце ка реализму. Карактеристична је оцена о Светозару Марковићу коју даје један други великан културолошке и политичке мисли у Србији, Јован Скерлић. Овај говори о Марковићу као "апостола свих доктрина". Скерлићевским језгровитим речником се оцењује личност Светозара Марковића: "Сам противу свију, улази у оштру и опасну борбу, и речју и пером, на омладинским скупштинама и по листовима, срчано и успешно се бори против идеја ранијих нараштаја, против идеализма и либерализма. Он значи реакцију омладинском либерализму и романтизму, и ствара нов дух, формира нов нараштај. Његов рад значи велику ерупцију идеја у српском друштву, оснивање једне велике политичке странке у Србији и почетак једне нове књижевности. Он је кренуо први покрет који се из Србије пренео на остале крајеве српске..."¹⁰

Поред ове основне оцене Скерлић замера Марковићу, а поготову његовим следбеницима, који су стриктно до вулгарности тумачили свог учитеља, због усмеравања литерарног духа на исувише прозаичан, социјалан, социјалистички терен. Поготову у поезији, која дозвољава одн. презентира креирање уметничких дела и оних високе естетске вредности у романтичарској нестварности. И на овом плану, у лепој књижевно-

⁸ *Словенска Аустрија и српско јединство*, стр. 100.

⁹ У Швајцарској живе у једно три различита народа: Немци, Французи и Талијани и код ових не јавља се никад тежња да се уједине са другом својом браћом у 'великој' Германији, Француској или Талијанској. Узрок је томе очевидно тај што су политичке и друштвене установе у Швајцарској далеко савршеније но у поменутиим монархијама. Кад је у Италији и Немачкој питање о народном јединству било у највећем жеку у Швајцарској нико није помишљао да се сједињава с овим или оним народом. Кад је народу добро у једној земљи народ не тежи да се уједињава". Исто.

¹⁰ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1953, стр. 409.

сти се може сагледати да извештан радикализам или ултралидикализам настојања, деловања може да доведе до негативних, штетних резултата. Међутим, гледано у целини, деловање Марковића у књижевности уопште, у широком смислу схваћено, било је од крупног значаја. Он је радикално изменио правац књижевног стваралаштва. Та "примењена" књижевност је требало да буде у служби општег социјалног, културног и политичког препорода заостале Србије тога времена. Да је приближи напредној Европи у сваком погледу.

Светозар Марковић својим укупним инвентивним деловањем у његовом времену остаје крупна историјска појава. Међутим, то деловање биће значајно и за потоње генерације, можемо да велимо - потоње историјске токове у Србији, те и на јужнословенском простору. Ако се за Елејску школу у антици може да каже да је гурнула човечанство у свет идеалистичког поимања свега, за Светозара Марковића се може констатовати да је сломио метафизичку концепцију развоја Србије као апсолутистичке монархије, православне, пандурске, заостале земље у дубини Балкана. Под утицајем тих идеја, које ће понети следбеници Марковића, развија се друштвено-политички живот Србије у којој се следеће деценије обликује плуралистички демократски систем са политичким партијама. У духу тих идеја 1881. се формира Радикална странка, која ће у својој еволуцији напустити демократске принципе, али ће ови бити основа програма социјалдемократије на прелому XIX и XX века.

Генерално Светозара Марковића можемо сматрати оцем идеје самоодређења, самоопредељења балканских народа и њиховог заједничког суживота у социјалној демократији. Он је неоспорно и неоспоравано изузетна појава у српској као и историји балканских народа. Актуелност његове основне идеје у одређеној мери присутна је и данас у годинама радикалних промена, великих потреса, али и великих стремљења.